

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

Három nyelvatlasz

A Magyar Nyelvjárások Atlaszának kiadása megindult, már a harmadik kötet megjelenését várjuk. A páratlan értékű, mintegy félmillió egykorú és hiteles adat rövidesen a kutatók rendelkezésére áll. Hálózata sűrűbb ugyan a világ legtöbb nyelvatlaszáénál, de mégis elég ritka ahhoz, hogy lényeges szókincsbeli, esetleg hangtani és alaktani jelenségek csúszzanak ki belőle. Ezért szükséges, hogy mélységben nyelvjárási monográfiák és nyelvjárási szótárak, sűrűségben pedig regionális vagy tájatlaszok egészítsék ki.

A tájatlaszok célja, hogy egy kisebb területen átlagban (10—50 helység) derítse föl az izoglossákat, a változatokat, a nyelv életének az illető területen föllelhető archaizmusait, hullámmzásának rezdületeit.

Noha tudatában vagyunk a tájatlaszok fontosságának, és örömmel üdvözlöttük az első nagyobb kitűnő kezdeményezést, VÉGH JÓZSEF Őrségi és hetési nyelvatlaszát (1959), mégis úgy érezzük, hogy keveset tettünk ezen a téren. A környező országok magyar dialektológusai sokkal messzebbre jutottak mind gyűjtés, mind pedig kiadás szempontjából. Amennyire szomorú, hogy Magyarországon ez a munka csak lassan és akadozva halad, ugyanakkor öröndetes, hogy elsősorban a kolozsvári, de a pozsonyi, újvidéki és ungvári egyetem magyar tanszékei is jelentős munkát végeznek ezen a téren. Tudomásunk van egy kész moldvai csángó tájatlaszról, székely, kalotaszegi, szilágysági stb. tájatlaszokról. Tudjuk, hogy évek óta készül egy Nyitra vidéki tájatlász. Az ungvári egyetem magyar tanszéke ugyancsak dolgozik a kárpátukrajnai magyar falvak nyelvjárásainak atlaszán. Az újvidéki magyar tanszék vezetője, PENAVIN OLGA már három tájatlaszt is publikált [A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza. Bp., 1966, a Jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza. Újvidék, 1969 és A szerémségi magyar szigetek nyelve (NyÉ. 79. sz.) Bp., 1972].

Az első jugoszláviai atlaszról már megemlékeztünk évkönyvünk egy korábbi számában (MŊyj. XIV, 91—2), itt röviden a baranyait ismertetjük. Az ún. Drávaszög tíz községére terjed ki az atlasz (Darázs, Vörösmart, Csuzsa, Sepse, Hercegszöllős, Kő, Karancs, Laskó, Várdaróc és Kopács).

A nyolclapnyi bevezetést (3—10) 117 (sajnos számozatlan) térképlap kö-

veti. A bevezetésben a szerző ismerteti a terület nyelvjárásának hangtani és alaktani sajátosságait, majd közli a térképlapok jegyzékét. Az első két térképlap (a következőkben a zárójelbe tett szám a térkép — kézi számozású — sorszáma utal) a kutatott területet és a kutatópontokat mutatja be. A címszavak közül a többség lexikális és hangtani vonatkozású (3—72), ezeket követik az alaktani címszavak (73—108), végül hangtani összesítő lapok (109—17) zárják be az atlaszt. A névtant is képviseli három térkép (3—4, 73). A szókincset az atlasz fogalmi körök szerint mutatja be. A címszavak egy-két kivétellel azonosak a MNyA. címszavaival.

A hangtani és lexikális térképek csak csekély „nyelvjárási határt” mutatnak a két északi (a bevezetés 3. lapján az „eszéki” sajtóhiba) és a három déli kutatópont között: *É kódus* ~ *D kódés* (5), *É csollán* stb. ~ *D csoláng* (51), *É uborka* ~ *D ugorka* (56), *É hetve* stb. ~ *D hetfü* (71), de ezek sem mind egyértelműek. Sokkal jobban elválik a kilenc délebbi községtől a legészakibb: Darázs. Hangtani szempontból nincs lényeges különbség az egyes falvak nyelvjárásai közt. Az *ö*-zés és *í*-zés mértékében mutatkozik csekély eltérés, pl. *szēműcsű* ~ *szöműcsű* (8), *halánték* ~ *halántik* (7), *könyér* ~ *könyir* (15). A képzésbeli eltérések száma csekély: *gereblélés* ~ *gerebjézés* (78), *koporik* ~ *koporás* (uo.).

A szókincsbeli különbségre számos példánk van: *gilva* (*gelva*) ~ *guga* (6), *bakréce* ~ *gúnaréce* (35), *lemhe* (*leme*) ~ *lebegő* ~ *pacó* (37), *vakant* ~ *pockány* (44), *fércüli* ~ *hági* ~ *gázli* ~ *nyomódi* stb. (46), *tutul* ~ *vonyít* (97) stb. Néhány régies alakkal is találkozunk: *imög* ~ *ümög* (11), *rév 'sír'* (96). Számos kevésbé ismert tájszót is találunk, mint *pártázó* 'gatyakorc' (10), *gajgonya* 'rántotta' (17), *lábitó* 'létra' (31), *fösztej* 'előtej' (36), *lemhe* ~ *pacó* 'lebernyeg (tehéné)' (37), *koncér* ~ *barkóca* 'a kukorica címere' (61), stb.

A térképek közül szerintem fölöslegesek azok, amelyeknek adatai semmiben vagy csak jelentéktelen variánsban térnek el egymástól: *léha* (62), *kőrösz* (66), *zsebje* (91), *gyün* (93), *j > gy* (115). Ezeket jegyzékben lehetett volna felsorolni. Az, hogy egységesen nem köznyelvi szavak vagy alakok, még nem teszi szükségessé térképre írásukat. A 116. térképen (az *n* palatalizációja) a *csalán* szó *n*-je téves a 8—9. kutatóponton, mert ott *csaláng* ~ *csoláng* alakok fordulnak elő (vö. 51). Ezt a változatot pedig nem lehet nazális szempontjából szembeállítani a *csollán* ~ *csollány* ~ *csalány* alakok szóvégi nazálisával, mert *g* előtt fonetikai szempontból nem is állhatna *ny*. Különös a 'csimasz' *lóhere* ~ *lúhere* neve három kutatóponton (33). Érdekes volna tudni, mi a „lóhere” nővénynév elnevezése ezekben a falvakban.

A határokon túl élő magyarság nyelvjárás atlaszainak száma egy további értékes művel is gazdagodott, VÖÖ ISTVÁN Hétfalu Nyelvjárás Atlasza (Kolozsvár, 1971) c. könyvével a Babeş-Bolyai Tudományegyetem kiadásában. A Brassó közelében fekvő hét székely falu nyelvjárása már régebben fölkelte a nyelvjáráskutatók figyelmét. Az atlasz a hét falu (Pürkerrec, Zajzon, Csernátfal, Türkös, Hosszúfal és Bácsfal) 350 címszavát mutatja be 276 tér-

képen. További 147 címszót jegyzékben közöl, és így a mű háromezernél több adatot tartalmaz.

Bevezetésében (I—X) a szerző bemutatja a kutatópontokat, vázlatosan ismerteti a nyelvjárás irodalmát, statisztikai adatokat közöl, jellemzi a nyelvjárás hangtanát és alaktanát.

A hangtanra jellemző az *ú, ű, í* hiánya, az *ó, ő, é* emelkedő kettőshangzóban (*űő, üő, ié*) való realizációja, a *w* előfordulása magánhangzóközi helyzetben, az *rl, rzs, ls* mássalhangzókapcsolat asszimilációja, palatalizáció stb. A köznyelvtől való eltérések halványulóban vannak, mint a *-ni ~ -nitt ~ -nul* raghármás, a sublativusi *-rá* rag, a többes 3. sz. birt. *-ik* személyrag, a tsz. 1. sz. tárgyas *-unk ~ -ünk* igerag (ez a sajtóság Baranyában is ismeretes) stb.

A címszavaknak mintegy fele megegyezik a MNyA. címszavaival, a többi a helyi nyelvjárási adottságoknak megfelelően más.

A hét falu közelsége, viszonylag elszigetelt volta, a közös történelem, válás, társadalmi helyzet miatt kevés különbséget mutat az egyes községek nyelvjárása. Hangtanban a szótagzáró *l* kiesésében vannak különbségek (1—4, 95, térkép) egyes elszórt hangjelenségek: *törögbuza ~ töröbuza* (8—9), *fuszujka ~ faszujka* (6), *kjéccër ~ keccër* (13), *solluó ~ salluó* (17), *deget ~ degeneg ~ degenyög* (26), *terüt ~ terit ~ tērhit* (27), *görönygy ~ garanygy* (28), *ösven ~ ösviény* (32), *idűő ~ üdűő* (39), *huópili ~ huópilhi* (43) stb., *konica ~ kuónica* (45), *juhok ~ johuók* (48), *këllán ~ kërlán* (50) stb.

Tótani változatok: *nyárt ~ nyárot ~ nyarat* (33), *sárt ~ sárot ~ sarat* (34) stb. — Igeragozás: *évëtt ~ ëtt* (229) stb. — Az ikes ragozás ingadozása, pl. 10, 42, 81, 94. — Képzőváltozatok: *csuszinkázik ~ csuszánkodik* (44), *djéllüő ~ delelűő ~ deletetűő* (92), *kowad ~ koplik* (98), *ëllëget ~ ëvëget* (230) stb.

A lexikai változatok nagy része inkább annak bemutatása, mennyire hatolt be a köznyelv, ill. mennyire terjedtek el egyes román jövevényszavak (pl. 90, 92). Vannak azonban valódi lexikális különbségek is, pl. *korsuó ~ fazjék* (15), *gricsuzik ~ korcsolyázik* (47), *sereg ~ csorda ~ junyj* (49), *nyulfiju ~ nyulkőjök* (80), *zsuska ~ csutika* 'fenyőtoboz' (84). Ha nincs is lényeges különbség az egyes községek szóhasználatában, számos érdekes tájszót találunk az atlaszban, pl. *ekekabola* 'ekelő' (3), *törzsöl* '(kukoricát) morzsol' (10), *gaj* 'hant' (29), *korcsója* 'szánkó' (46), *göje ~ güöje* 'koca' (56), *bocs* 'bivalyborjú' (63), *pajta* 'istálló' (71), *höncsök* 'vakondok' (77), *cihër* 'cserjés' (82), *sárvált káposzta* 'gyalult káposzta' (89), *csëndëri* 'cserebogár' (102).

A nem térképezett címszavakat betűrendben közli a szerző az adatokkal együtt (139—43). Ezután népnyelvi szöveget tesz közzé magnetofonszalag alapján négy faluból (144—53). Az atlaszt mutató egészíti ki.

Időrendben a harmadik tájatlász ismét Penavin Olga műve. A szerémségi magyarokról kevesen tudnak nálunk. Talán azért nincsenek benne a „nyelvészeti köztudatban”, mert viszonylag kései települések, és mert nincs közöttük nyelvatlász-kutatópont. Az egykori Szerém vármegye magyar szórványai távol

esnek az őslakosnak tekinthető szlavóniai (Kórógy, Szentlászló, Rétfalu) magyar falvaktól, és inkább Újvidékhez vannak közel. A vizsgált falvak a következők: Kamanc (Kamenica), Ürög (Irig), Dobrodolpuszta (Dobrodol), Vrdnik Pernyávor (Vrdnik Prnjavor), Maradék (Maradik), Satrinca (Satrinci), Vogány (Voganj), Herkóca (Hrtkovci), Nyékinca (Nikinci), Platics (Platičevo), Erdővég (Erdevik). Fényes Elek (1839) még valamennyi falut rác, sokác vagy rác-sokác falunak tünteti fel. A magyar lakosság a századfordulón költözött az említett szerémségi falvakba. Teljesen magyar falu Dobrodolpuszta, magyar többsége van Satrincának, majdnem feles Maradék, jelentős magyar kisebbség él Ürögön, Herkócán, Nyékinán, 300 körüli vagy ennél kevesebb magyar anyanyelvű található Platicson, Erdővégen, Vrdnik-Pernyávoron, Kamancon és Vogányban. A 11 faluban mintegy 6-7 ezer magyar él.

A Bevezetés (3—41) tájékoztat a kutatópontokról. Bár különböző helyekről (Kishegyes, Dunántúl, Herkóca, Topolya, Temerin, Győr m.) települt be a lakosság, az egyes községek nyelve meglepően kiegyenlítődött. A sok azonoság, ismétlés miatt ezért az egyes faluk nyelvjárási jellemzését rövidebbre lehetett volna fogni. A meglepő egyezéseket itt nem a köznyelv kiegyenlítő hatása okozhatja, hiszen a kiegyenlítődés nem mindig a köznyelv irányába tolódott el. Inkább gyanakodhatunk arra, hogy még gyakran egyetlen faluba is számos különböző vidékről költöztek be, és a kölcsönös egymásraultaltság, sűrű érintkezés és összeházasodás alakította ki a szlavóniai magyar koinét. Az egyezések mellett lényeges különbségek is vannak az egyes falvak nyelvjárásai közt, így a kny. *gy* ~ platicsi *dzs*, közny. *ty* ~ herkócai *cs*, az *ö*-zés, *í*-zés különböző fokozatai, a vrdniki *á* előtt *á*-zás stb. Feltűnő az erős rövidülési hajlam mind a mássalhangzók, mind a magánhangzók (az *á* kivételével) körében. Ncha a betelepülések nagyrészt nem peremnyelvjárásokból történtek, a szerémségi magyar szigetek nyelvének van bizonyos perem-jellege. Ilyen a már említett *cs*-zés és *dzs*-zés (vö. Felsőőr és csángók), a névelő ritka használata (vö. Pozsony vidéke és Vága) stb. Érdemes volna falvanként legalább 1—1 órás spontán beszédes magnetofon-felvétel alapján monográfiát készíteni a szerémségi szigetekről bő tájszójegyzékkel. A szókinceset azonban gyümölcsözőbb volna előzőleg összeállított kérdőív alapján kikérdezni. Az egy-egy községből közölt példaanyag most még túlságosan kevés az általánosítások levonására.

A bevezetésben rendkívül sok érdekes jelenséget villant fel a szerző, de a példák száma kevés, azok viszont több összefüggésben ismétlődnek (így a *csúkokat* háromszor is *mëkpszkálik* valahol). Néhány ellentmondás is található: Azt írja (36), hogy a *v* is indukál, nemcsak indukálódik. Az indukálásra egyetlen példát hoz, de meglepő módon nem indukálódó alakokat találunk a 38. lapon: *szüvtök*, *szüvtek*, *rivtok*. Az *odbor* (36) nem olyan mássalhangzó-torlódás, amelyet a magyar feloldana, hiszen a *kudba* (kutba), *odben* (ott benn) stb. szavakban is közönséges. Van néhány értelemzavaró sajtóhiba (*lr* > *ll* 36, *nyúl*-tobb magánhangzó 39). A bevezetés és a térképek adatai nem mindig egyez-

nek, valószínűleg a térképeken hibásak az adatok. Így a vrdniki *á* előtti *a*-zás: *pállás*, *csándl*, *hálandék*, *vásárnap* (14) közül az utolsó három labiális *a*-val szerepel az 5. kutatóponton (45., 4. és 65. térkép). Nem tudni, vajon a 3. sz. kutatóponton (Verbica) miért van fölvéve a térképre, és miért nincsenek belőle adatok? Ezt a bevezetésben valahol meg kellett volna említeni és indokolni. A térképeken a 12/2 (*sojárs zsirba*), 12/6 (*sút tojas*) hibás beírások. Valószínűleg téves a 17/9 (*kétfülű*), 19/7 (*szakajtov*, a *v* alatt felfelé mutató ék), 29/10 (*csurhe*), 49/8—9 (*zöccig*, *zöccig*), 70/1 (*ingemet*, a második magánhangzó szabályosan *ë* volna). A szöveg szerint (35) Ūrögön és Satrincán illeszkedéssel *sohun* alak él. Ezzel szemben a 81/2 és 7 *sëhun*. Ugyanakkor viszont valószínűleg a 87/5 térkép *ëpattanik* adata a helyes és az *épattanik* (Vrdnik) téves (40). A 60. térképen (napraforgó) a *t* és *f* betű azonos rajzú. A 69/10 (öreg Katalin, megszólítás) kutatóponton a *Kati néni* után következő *Kee* éppen úgy a Rozi néni, Erzsi néni, sőt a Pista bácsi és Miska bácsi megszólítása is (<kend<kegyel-med). A 28/5, 8, 10 *lötetyü*~*lötetü* adatai meglepők. Nehezen hihető, hogy a tehén lebenyét valahol *tarkó* (32/12) vagy *marja* (32/11) néven nevezik. Vagy a kérdést értették félre, vagy nem ismerték a kérdezett testrészt, és találmásra mondtak egy más testrészt. Az ellentmondásokat nem számítva minden kételkedés csak sejtés természetesen, hiszen a tanulmány egyik legnagyobb érdeme, hogy *először* tudósít a Szerémség magyar nyelvű szigeteiről és helyszínen gyűjtött anyaga révén eddig az *egyetlen forrás* erről a területről.

A bevezetés gazdag és változatos anyagát látva valahogy az az érzésünk támad, hogy a térképlapok címszóanyagát részben másképp is ki lehetett volna válogatni. A térképlapoknak ugyanis a területi *különbségeket* kell megmutatniuk. A minden kutatóponton azonos alakú adatokat mutató térképeket pedig ki lehetett volna hagyni, és csak jelezni a címszót és a közös hangalakú nyelvjárási változatot: 48. körte: *körte*, 50. uborka: *uborka*, 52. kukorica: *kukorica*, 61. gabonakereszt: *körösz*, 86. zsebe: *zsebje*, 95. mondja: *monygya*, 111. kell nekem: *könöm*, 112. muszáj nekem: *muszájok*. Ugyancsak sommásan lehetett volna közölni a csak egyetlen mellékváltozatot tartalmazó térképek adatait (43. üzekedik: *fojat*, 43/2~*keresi a bikát*; 55. kukoricacsutka: *csutka*, 55/11~*csuta*; 71. kulcsot: *kúcsot*, 71/5~*kulcsot*; 88. jön: *gyün*, 88/10 *gyön*; 93. szoptatja: *szoptatya*, 93/9 *szoptati*; 96. mondhatjuk: *monthassuk*, 96/9 *mondhassuk* [!]; 99. jövök: *gyüvök*, 99/10~*gyövök*; 108. fürödni: *fürdeni*, 108/11 *fürönni*).

Ugyanakkor kiderül a bevezetésből, hogy számos egyéb érdekes és területi szempontból megoszló jelenség térképre kerülhetett volna a fentebb csak felsorolandónak vélt adatok helyett. Könnyű persze a bírálóknak így utólag okosnak lennie. Az előbbi kíváncsághoz ugyanis már előzőleg kellett volna felderítő gyűjtést végezni. Valószínűleg az volt a gyűjtő szándéka, hogy egységes gyűjtőívvel mérje föl a jugoszláviai magyar nyelvjárásokat a Mura vidékén, Baranyában, a Szerémségben és — reméljük — a közeljövőben majd a Bácskái-

ban és Bánságban is. Ez helyes elv, de a mintegy száz közös kérdés mellett 50 körülit jó lett volna az adott kisebb területi egység különleges nyelvi kérdéseinek szentelni — ha lett volna rá mód. Közlésben természetesen ezek közül is lehetett volna válogatni.

Az itt említett más szerkezeti lehetőségek és néhány apró vitatható részletkérdés semmiben sem csökkenti a szerző úttörő érdemét ezen érdekes nyelvjárás bemutatásában. Említett kisebb kételyeimet a következő kutatások tisztázhatják.

Mindhárom ismertetett tájatlász értékes terméke nyelvatlasz-irodalmunknak, lényeges adatokkal bővítik ismereteinket ezekről az egyébként is érdekes és kevésbé ismert területekről. Szolgáljanak buzdításul hazai dialektológusainknak (magamat is beleértve)!

KÁLMÁN BÉLA

VÁMSZER MÁRTA: **A kalotaszegi nyelvjárás igeragozási rendszere.** Bukarest, 1972. Kriterion Könyvkiadó. 8 térképmelléklettel, 199 1.

Vámszer Márta munkája egyetemi doktori értekezésnek készült 1963-ban. Itt végül is 9 év múltán lerövidítve látott napvilágot. A rövidítés ellenére a szerző egészében mutatja be a nyelvjárás igeragozási rendszerét, és a feldolgozásban figyelembe vette az 1963 után megjelenő irodalmat is. A kötet alaktani monográfia, és a Csúry-féle nyelvjárás monográfiák legjobb hagyományait tartja szem előtt.

Kalotaszeg határait az egyes tudományágak és az egyes kutatók másként húzzák meg. Szerzőnk Szabó T. Attilához kapcsolódik, aki néprajzi és nyelvi megfontolások alapján vontta meg Kalotaszeg határát. Vámszer az adatgyűjtő munkát az eddigi irodalom és anyaggyűjtések feldolgozásával kezdte (15—6), majd helyszíni gyűjtést végzett passzív megfigyeléssel, illetőleg kérdőívvel. A 35 kalotaszegi helység közül hetet választott ki kutatópontnak, ez a helységek 20%-a. Minthogy alaktani monográfiáról van szó, ezt az arányt megfelelőnek tarthatjuk. A következő falvak szerepeltek kutatópontként: Valkó, Körösfő, Bikal, Váralmás, Inaktelke, Vista és Nagykapus (18). Ezeken a helyeken 150 különböző korú és nemű adatközlőtől 120 ige paradigmáit kérdezte ki és jegyezte fel példamondatokkal. Adatait főképp 1957 és 1959 között gyűjtötte. Kár, hogy anyagának példamondatai a rövidítés miatt jórészt nem kerülhettek be a kötetbe.

A bevezető fejezetek után (7—20) a szerző három részben mutatja be a témát: Az ige- és igetövek rendszere (26—66), Az igei jelek és személyragok rendszere